

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΔΗΜΟ
ΚΡΑΤΙΑΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Στέλλα Ζόμπολα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Πένυ Χριστοπούλου

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ατελιέ Εκδόσεων

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ατελιέ Εκδόσεων

Έκδοση: Αθήνα, Οκτώβριος 2022

© Copyright

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΙΧΑΛΗ ΣΙΔΕΡΗ

Ανδρέα Μεταξά 28 & Θεμιστοκλέους

Εξάρχεια 106 81 Αθήνα

Τηλ.: 210 3301161-2-3 • Fax: 210 3301164

e-mail: info@siderisbooks.gr

www.siderisbooks.gr

ISBN: 978-960-468-320-8

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

**Εκδίδουμε έργα για παιδιά και ενήλικες με επιμέλεια
και σωστή προσέγγιση στη γνώση και στη φιλαναγνωσία.
Προβάλλονται/διαφημίζονται/προωθούνται στην Ελλάδα
και στο εξωτερικό.**

Στηρίζουμε το ελληνικό βιβλίο - Διαβάζουμε Έλληνες συγγραφείς

www.siderisbooks.gr

Στέλλα Ζόμπολα

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΔΗΜΟ

ΚΡΑΤΙΑΣ

εκδοσεις
Μιχαη
Σιδερη

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Προλογικό σημείωμα.....	11
Εισαγωγή – τα πολιτεύματα.....	13
Βασιλεία	18
Αριστοκρατία	30
Τιμοκρατία.....	42
Η αριστοκρατία στους μεταγενέστερους χρόνους - Φεουδαρχία....	43
Τυραννίδα	50
Δημοκρατία.....	58
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
Κεφ. Α': Γέννηση της Δημοκρατίας.....	63
Η θρησκεία.....	66
Η ιωνική φιλοσοφία	69
Η οπλιτική επανάσταση.....	71
Δημοκρατικά στοιχεία κατά τους αρχαϊκούς χρόνους	74
Χίος.....	78
Κεφ. Β': Η Αρχαία Σπάρτη.....	81
Οι απαρχές.....	81
Η κάθοδος των Δωριέων	83
Μεγάλη Ρήτρα του Λυκούργου	86
Η Απέλλα	89
Οι Πέντε Έφοροι.....	93
Η κρυπτεία.....	95
Η διανομή της γης – Η ρήτρα του Επιταδέα.....	98
Κοινωνική Οργάνωση	101
Α) Η σπαρτιατική αγωγή – ο στρατός.....	101
Β) Οι γυναίκες – ο γάμος.....	104
Γ) Οικονομία – Πολιτισμός.....	106
Η παρακμή – Άγις και Κλεομένης.....	108
Ο Νάβις – το τέλος.....	113

Κεφ. Γ': Η Αρχαία Αθήνα.....	120
Οι απαρχές.....	120
Το αριστοκρατικό πολίτευμα – Ο Δράκοντας.....	124
Κεφ. Δ': Ο Σόλωνας.....	133
Τα μετέπειτα – Η τυραννίδα του Πεισίστρατου.....	143
Οι Πεισιστρατίδες.....	146
Κεφ. Ε': Κλεισθένης – Η Αθηναϊκή Δημοκρατία.....	150
Κεφ. ΣΤ': Λειτουργία της Αθηναϊκής Δημοκρατίας.....	158
Στρατιωτική θητεία.....	165
Κεφ. Ζ': Τα όργανα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας.....	167
Η Εκκλησία του Δήμου.....	167
Η Βουλή των Πεντακοσίων.....	170
Τα Δικαστήρια.....	175
Η Ηλιαία.....	178
Οι εννέα άρχοντες.....	179
Στρατιωτικοί άρχοντες.....	180
Επιτροπές, άλλοι άρχοντες, αξιωματούχοι.....	182
Κεφ. Η': Η Δημοκρατία από την 70ή έως την 120ή Ολυμπιάδα (Ε' - Δ' αι. π.Χ.).....	185
Ο Περικλής.....	189
Η τυραννίδα των Τετρακοσίων.....	197
Οι Τριάκοντα Τύραννοι – Ο Θρασύβουλος.....	203
Η Δημοκρατία μετά την 95η Ολυμπιάδα (4ος αι. π.Χ.).....	213
Τα μετέπειτα – Το τέλος.....	225
Κεφ. Θ': Κριτική της Αθηναϊκής Δημοκρατίας.....	229
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Κεφ. Α': Η Δημοκρατία στην Αρχαία Ρώμη.....	265
Οι απαρχές.....	265
Η Ρωμαϊκή Res Publica.....	269
Α) Οι άρχοντες.....	270
Β) Η Σύγκλητος.....	275
Γ) Ο Λαός.....	276
Η παρακμή της Res Publica – Οι Γράκχοι.....	282
Η Ηγεμονία (Principatus) – Αυτοκρατορία.....	288
Κεφ. Β': Κριτική της Res Publica – Σύγκρισή της με την Αθηναϊκή Δημοκρατία.....	294

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η Δημοκρατία κατά τον Μεσαίωνα.....	311
Βίκινγκς	314
Βενετία.....	326
Οι απαρχές.....	326
Δομή και λειτουργία του πολιτεύματος.....	328
Η Ακμή της Βενετίας	332
Η παρακμή – Η πτώση.....	338
Φλωρεντία	340
Οι Μέδικοι.....	344

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Κεφ. Α: Η έμμεση-αντιπροσωπευτική δημοκρατία.....	351
Γένεση και ανάπτυξη του αντιπροσωπευτικού συστήματος.....	356
Διάκριση των λειτουργιών – Διάκριση των εξουσιών	359
Λειτουργία του αντιπροσωπευτικού συστήματος.....	363
Πολιτικά κόμματα	368
Εκλογικό σώμα – Εκλογές – Ψηφοφορία.....	370
Ημι-αντιπροσωπευτικό σύστημα	378
Η κυβέρνηση και η ευθύνη των υπουργών	380
Διάδοση του αντιπροσωπευτικού συστήματος – Ελλάδα.....	386

Κεφ. Β: Κριτική της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας – Σύγκρισή της με την αρχαία δημοκρατία	388
--	------------

Κεφ. Γ: Μπορεί να υπάρξει σήμερα άμεση δημοκρατία;.....	417
Αρχικά, αντιρρήσεις – λόγοι	417
Σοσιαλισμός και άμεση δημοκρατία.....	423
Ελβετία	427
Παρούσα πολιτική και κοινωνική κατάσταση.....	431
Συμμετοχική δημοκρατία.....	439
Τελικά, είναι σήμερα δυνατή η λειτουργία της άμεσης δημοκρατίας; Προτάσεις.....	450

Επίμετρο.....	461
----------------------	------------

Βιβλιογραφία.....	471
--------------------------	------------

Ένθετο Φωτογραφικό υλικό

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Βιβλία για τη δημοκρατία έχουν γραφτεί πολλά, επίσης δε πολλές και σημαντικές μελέτες τι θα πρόσθετε ένα νεότερο αν δεν είχε κάποια νέα στοιχεία να συνεισφέρει στην όλη έρευνα και μελέτη του θέματος; Με το παρόν πόνημα επιχείρησα να προσθέσω μια ακόμα άποψη και αξιολόγησή του, επειδή πιστεύω ότι με την παράθεση των νέων πορισμάτων της νομικής, πολιτικής και ιστορικής επιστήμης θα μπορούσα να προσφέρω μια νέα οπτική στα πλαίσια της μελέτης και ερμηνείας τού πράγματι ανεξάντλητου θέματος της δημοκρατίας. Ειδικότερα, αφού προηγηθεί μια εισαγωγή στην οποία σκιαγραφούνται και τα άλλα πολιτεύματα που γνώρισε ο άνθρωπος μέσα στον αέναο ρου της ιστορίας –ως συνδυετικός κρίκος, παραλληλισμός και σύγκριση με το υπό εξέταση θέμα μας–, επιχειρείται μια ακόμα προσέγγιση της δημοκρατίας, με βάση τις νεότερες απόψεις για τη γέννηση, εξέλιξη και λειτουργία της, σε συνδυασμό βέβαια και με τις προγενέστερες, εντάσσοντας όμως τις συνθήκες γέννησης και ανάπτυξης της δημοκρατίας και στο ιστορικό τους πλαίσιο, σε πορεία παράλληλη με τα διαχρονικά γεγονότα της εποχής της, που επηρέαζαν θετικά ή αρνητικά την πορεία και εξέλιξή της. Επέμεινα κάπως περισσότερο στον τρόπο λειτουργίας τόσο της άμεσης όσο και της έμμεσης–αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, όπως και στη διάρθρωση και λειτουργία των οργάνων τους, πιστεύοντας, αντίθετα με άλλους, ότι πράγματι χρησιμεύει η γνώση των λεπτομερειών αυτών για την πληρέστερη και σφαιρικότερη ενημέρωση του ευρέος αναγνωστικού κοινού στο οποίο απευθύνεται, όταν μάλιστα δεν έχει επαρκείς γνώσεις νομικής ή και πολιτικής επιστήμης, ελπίζοντας να οδηγήσει σε όσο το δυνατόν καλύτερη κατανόηση του μοναδικού, πράγματι, φαινομένου της δημοκρατίας. Αν η προσπάθειά μου πέτυχε και αν ευσταθεί ή όχι αυτή η ερμηνεία και προσέγγιση, ας το κρίνουν οι αναγνώστες.

Η απόδοση των αρχαίων ελληνικών κειμένων στη νέα ελληνική είναι δική μου, εκτός αν σημειώνεται ότι χρησιμοποιώ την απόδοση άλλου, τον οποίο και αναφέρω.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον συνεργάτη μου και καλό μου φίλο κ. Νίκο Κουλουμπή, ο οποίος με τη συνεχή πολύτιμη βοήθεια και υποστήριξή του (συζήτηση επί των διαφόρων θεμάτων και ανταλλαγή απόψεων, υπόδειξη περαιτέρω βιβλιογραφίας, φωτογραφιών κ.λπ.) συντέλεσε σημαντικά στην κατά το δυνατόν αρτιότερη γραφή και έκθεση των θέσεων του παρόντος βιβλίου. Στον ίδιο επίσης ανήκουν και οι εικόνες εντός και εκτός κειμένου που περιέχονται σ' αυτό, εκτός αν αναφέρεται διαφορετική πηγή.

Στέλλα Ζόμπολα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΤΑ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΑ

Από τα έμβια όντα που ζουν και υπάρχουν πάνω στον πλανήτη Γη, ο άνθρωπος ξεχώρισε πρωτίστως από το ότι αντιλήφθηκε συνειδητά τον κόσμο μέσα στον οποίο ζούσε και τον περιέβαλλε, και από το ότι εμφάνισε και ανάπτυξε, στοιχειωδώς βέβαια κατ' αρχήν, γλώσσα – ομιλία. Επίσης όμως είναι ον κοινωνικό. Δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο μαζί με άλλους ανθρώπους, ενταγμένος σε ένα κοινωνικό σύνολο.

Αλλά και οντολογικά, η ανθρώπινη ύπαρξη δεν μπορεί να νοηθεί χωριστά από το περιβάλλον μέσα στο οποίο υπάρχει, και από τον άλλο άνθρωπο με τον οποίο συνυπάρχει, όχι με την έννοια μιας τυχαίας και ποσοτικής συνύπαρξης πολλών ανθρώπων σε ορισμένο χώρο, αλλά με την έννοια ότι στην ύπαρξη κάθε ατόμου ενυπάρχουν ιδιότητες που προϋποθέτουν την ύπαρξη των «άλλων». «Ο άνθρωπος δεν υπάρχει στον κοινωνικό κόσμο ως “γυμνή” ύπαρξη, αλλά ως άντρας, ως γυναίκα, ως σύζυγος, ως γονέας, ως γείτονας κ.ο.κ., και γενικά ως φορέας εγγενών ιδιοτήτων που προϋποθέτουν την ύπαρξη των άλλων ανθρώπων¹».

Όστούσο η συμβίωση των ατόμων μέσα στον κοινωνικό χώρο δημιουργεί σοβαρά προβλήματα. Και τούτο γιατί σκοπός του ατόμου που ζει μέσα στην κοινωνία μαζί με άλλα άτομα είναι η προσπάθεια να ικανοποιήσει τόσο τις υλικές και βιοτικές όσο και τις πνευματικές, ψυχικές και ηθικές ανάγκες του. Δεδομένου ότι ο άνθρωπος δεν αποτελεί μόνο μέλος της κοινωνίας, αλλά είναι και φορέας απόλυτα εξατομικευμένης προσωπικότητας, αντιδρά με διαφορετικό τρόπο τόσο στις εξωτερικές επιδράσεις όσο και στις ατομικές του παρορμήσεις, και χρησιμοποιεί διαφορετικά, σε σύγκριση με τους άλλους ανθρώπους, μέσα για την ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών του.

Πολλές φορές, όμως, χρησιμοποιεί τα μέσα αυτά με τρόπο αντικοινωνικό, δηλαδή με τρόπο που προσβάλλει τα αγαθά άλλων ατόμων, διαταράσσοντας έτσι την ειρηνική συμβίωσή τους μέσα στην κοινωνία. Επομένως προκύπτει ανάγκη να καθιερωθούν κανόνες ρυθμιστικοί της συμπεριφοράς τους, ώστε να διασφαλίζεται η αρμονική συνύπαρξη των ατόμων μέσα στο κοινωνικό σύνολο, με τη σύμμετρη ικανοποίηση από όλους των βιοτικών αναγκών τους, με τρόπο που να ανταποκρίνεται τόσο στις υλικές ανάγκες τους όσο και

1 Αλέξ. Κατσαντώνης: *Ποινικό Δίκαιο*, έκδ. Κ. Παρισιάνου, Αθήνα 1969, σελ. 9.

στις πολιτιστικές αξιολογικές παραστάσεις της κοινωνίας μέσα στην οποία ζουν, να εξασφαλίζεται όμως και η τήρηση και εφαρμογή τους από όλους τους ανθρώπους, με την εγγύηση και επίβλεψη ενός ή περισσότερων από αυτούς, που θα έχει και τη δυνατότητα να τιμωρεί ή και να επαναφέρει στην τάξη τον παραβάτη τους.

Προκύπτει δηλαδή η ανάγκη ύπαρξης ενός (μονοπρόσωπου ή πολυπρόσωπου) αρχηγού της κοινωνικής ομάδας, στις αποφάσεις και εντολές του οποίου θα συμμορφώνονται και θα υπακούουν τα μέλη της, ώστε να επιτευχθούν οι εν λόγω σκοποί, που θα οδηγήσουν περαιτέρω και στην πρόοδο της ομάδας με τη βελτίωση και προαγωγή της ποιότητας ζωής της. Έτσι εμφανίζεται και αρχίζει να αποκρυσταλλώνεται για πρώτη φορά μια συγκεκριμένη μορφή διοίκησης και διακυβέρνησης της ομάδας, που συγκροτείται σε πόλη ή κράτος, εμφανίζεται με άλλα λόγια το πολιτικό σύστημα ή πολίτευμα.

Με τον όρο αυτό εννοούμε το σύστημα κατά το οποίο σχηματίζεται, οργανώνεται και ασκείται η κρατική εξουσία², δηλαδή το σύνολο των θεσμών με τους οποίους κυβερνάται ένα κράτος ή μια πολιτεία, άλλως την ιδιαίτερη εκείνη τάξη με την οποία μια πολιτεία ρυθμίζει την οργάνωση της εξουσίας, τη θέση των πολιτών μέσα σ' αυτήν την τάξη και τη σχέση τους με την πολιτική εξουσία.

Η έρευνα και η μελέτη των διαφόρων πολιτευμάτων ξεκίνησε από την Αρχαία Ελλάδα, εφόσον πρώτοι οι Έλληνες σκέφτηκαν συστηματικά γύρω από την πολιτική, παρατήρησαν, περιέγραψαν, σχολίασαν και ενδεχομένως διατύπωσαν πολιτικές θεωρίες³, πρώτος δε ο Ηρόδοτος διέκρινε τρία είδη πολιτευμάτων: τη μοναρχία, την ολιγαρχία και τη δημοκρατία ή *ισονομία*, όπως την αποκαλούσε (Γ' 80-83). Την ίδια διάκριση ακολούθησαν και ο Ξενοφώντας (*Απομνημονεύματα* 4.6.12), ο Ισοκράτης (*Παναθηναϊκός* 259-260) και ο Πλάτωνας (*Πολιτικός* 291, 292). Συστηματικότερα, όμως, ασχολήθηκε με αυτά ο Αριστοτέλης, που όρισε το πολίτευμα ως «[...] την τάξιν ταις πόλεσι την περί τας αρχάς, τίνα τρόπον νενέμηνται και τι το κύριον της πολιτείας, και τι το τέλος της εκάστης κοινωνίας εστί [...]» δηλαδή «[...] την τάξιν που ακολουθείται στις πόλεις σχετικά με τις αρχές, με ποιον τρόπο κατανέμονται και ποιο είναι το κύριο στοιχείο της πολιτείας και ποιος ο σκοπός της κάθε κοινωνίας [...]» (*Πολιτικά* Γ' 5), ο ορισμός του δε αυτός ισχύει μέχρι σήμερα. Όταν ανώτατο όργανο της πολιτείας είναι ένα πρόσωπο, το πολίτευμα ονομάζεται *μοναρχία*⁴, όταν δε είναι περισσότερα του ενός πρόσωπα αλλά ανήκουν στην τάξιν των αρίστων, ονομάζεται *αριστοκρατία*. Τέλος, όταν ανώτατο όργανο είναι το σύνολο των πολιτών, το πολίτευμα αποκαλείται *δημοκρατία*. Κατά τη γνώμη του Αριστοτέλη, τα τρία αυτά πολιτεύματα είναι ορθά **μόνο όταν αποβλέπουν στο κοινό**

2 Κων. Γεωργόπουλος: *Στοιχεία Συνταγματικού Δικαίου*, έκδ. του ίδιου, Αθήνα 1971, σελ. 68.

3 Finley: *Αρχαία και Σύγχρονη Δημοκρατία*, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα 1989, σελ. 77.

4 Στην έννοια αυτή εμπίπτει τόσο η βασιλεία όσο και η δικτατορία – ιδίως από τους νεότερους χρόνους.

συμφέρον, διαφορετικά, αν δηλαδή αποβλέπουν μόνο στο συμφέρον των εκάστοτε αρχόντων, αποτελούν παρεκβάσεις. Η παρέκβαση της μοναρχίας είναι η τυραννίδα, της αριστοκρατίας η ολιγαρχία και της δημοκρατίας η οχλοκρατία (Πολιτικά, βιβλ. Γ' κεφ. V, βιβλ. Δ' κεφ. II).

Για τα τρία αυτά πολιτεύματα ο Αριστοτέλης διακρίνει και επιμέρους υποδιαιρέσεις. Έτσι διακρίνει:

A) Τη μοναρχία: 1) στη βασιλεία των ηρωικών χρόνων, όπου οι βασιλιάδες ήταν αποδεκτοί από τον λαό και κυβερνούσαν με μετριοπάθεια και σύμφωνα με τους πατροπαράδοτους νόμους και ήθη, 2) στη βαρβαρική βασιλεία, που υποδιαιρείται περαιτέρω σε α) απόλυτη (κυρίως οι δεσποτικές βασιλίες ασιατικού τύπου, όπου οι ηγεμόνες τους συγκέντρωναν στα χέρια τους όλες τις εξουσίες και δεν έδιναν λογαριασμό σε κανένα), β) κληρονομική βάσει νόμου, 3) στην αισυμνητεία βασιλεία, που είναι είτε αιρετή, όπου ο λαός ανέθετε σε πολίτες υψηλού κύρους υπερεξουσίες διά βίου, όχι όμως κληρονομικές, είτε τυραννίδα⁵, 4) στη λακωνική βασιλεία, με πολύ περιορισμένες πολιτικές εξουσίες, που στην πραγματικότητα συνιστά κληρονομική στρατηγεία, και 5) στην παμβασιλεία, όπου ο βασιλιάς είναι κύριος των πάντων.

B) Την αριστοκρατία, όπου την εξουσία κατείχαν α) οι παλιές και «ευγενείς» οικογένειες –ίσως βάσει καταλόγου σαν το *libro d' oro* των νεότερων χρόνων– τον οποίο τηρούσαν ειδικοί «καταλογείς» και β) οι πλούσιοι που είχαν βεβαιωμένη κτηματική περιουσία, όσοι δηλαδή είχαν την οικονομική δυνατότητα να φέρουν βαρύ οπλισμό για την άμυνα της χώρας, να συντηρούν τον εαυτό τους κατά τη διάρκεια πολέμων και εκστρατειών, και να συνεισφέρουν οικονομικά στη λειτουργία και την άμυνά της, διακρινόταν δε σε: 1) ολιγαρχία, διά πληρωμής μεγάλου τιμήματος, 2) αριστοκρατία, διά πληρωμής μικρού τιμήματος, 3) αριστοκρατία, κληρονομικής διαδοχής και 4) δυναστεία, που συνιστά κληρονομική αριστοκρατία κατά την οποία κυβερνούν οι άρχοντες και όχι ο νόμος.

Γ) Τη δημοκρατία, όπου την εξουσία ασκούσε η πλειοψηφία των πολιτών στους οποίους περιλαμβάνονταν και οι φτωχότεροι, υπήρχε νομική ισότητα των πολιτών ακόμα και αν ήταν άνισοι σε αξία, καταγωγή και καλλιέργεια, διακρινόταν δε σε: 1) δημοκρατία ισότητας, όπου υπάρχουν αδιακρίτως ίσα δικαιώματα, 2) δημοκρατία καθοριζόμενη από μικρά κοινωνικά τμήματα, 3) δημοκρατία καθοριζόμενη από άμεμπτους πολίτες, 4) δημοκρατία καθολικής συμμετοχής και 5) οχλοκρατία, όπου τα ψηφίσματα υπερβαίνουν τους νόμους.

5 Ταυτόχρονα, ο Πλάτωνας (Νόμοι 710 – 711b) πρότεινε μια τυραννίδα καλής προαίρεσης, όπου την εξουσία θα ασκούσε ένας ενάρετος και ικανός τύραννος, όπως ο πατέρας που αποφασίζει μόνος του για το καλό της οικογένειας, ο οποίος (τύραννος) ιδανικά θα έπρεπε να είναι «νέος, σώφρων, ευμαθής, μνήμων, ανδρείος, μεγαλοπρεπής».

Ειδικότερα, ο άνθρωπος, αμέσως μετά την εμφάνισή του στη Γη και για πολλές χιλιάδες χρόνια, ζούσε στα δάση και στα σπήλαια με την πυρηνική μορφή συμβίωσης με άλλους ανθρώπους, την οικογένεια, που αποτελούνταν τότε από τη μητέρα και τα παιδιά της, και των δύο φύλων, όπως και τα παιδιά των θυγατέρων της. Στην πορεία του χρόνου, από την οικογένεια σχηματίστηκε το γένος και από αυτό η φυλή, που απαρτιζόταν από οικογένειες και γένη που προέρχονταν από μία κοινή πρόγονο, αρχηγός δε της φυλής (φύλαρχος) έγινε μία από τις αρχηγούς των γενών, προφανώς η μεγαλύτερη σε ηλικία. Το σύστημα διαβίωσης δηλαδή των ανθρώπων ήταν τότε μητριαρχικό⁶, η καταγωγή τους ανέτρεχε στο γένος της μητέρας τους, η δε έννοια του πατέρα ήταν παντελώς άγνωστη αφού άγνωστη ήταν και η συμβολή του στην αναπαραγωγή του είδους. Ο μόνος άντρας που μπορούσε να έχει λόγο στη ζωή της γυναίκας και των παιδιών της, και στην οικογένεια γενικά, ήταν ο μεγαλύτερος αδελφός της (θείος των

6 Η ύπαρξη του συστήματος αυτού έχει διαπιστωθεί ήδη από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ύστερα από συστηματικές και ενδελεχείς μελέτες και εργασίες ευρωπαίων και βορειο-αμερικανών ανθρωπολόγων και εθνολόγων, τόσο στα κείμενα της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής γραμματείας (Ηρόδοτος, Απολλώνιος ο Ρόδιος, Στράβων, Tacitus), όσο και με επιτόπιες μεταβάσεις σε ιθαγενείς λαούς όλης της γης, ιδιαίτερα σε όσους ζούσαν απομονωμένοι και χωρίς επαφή με τους λευκούς αποικιοκράτες. Από τη μακρά συγκατοίκησή τους με τους ιθαγενείς αποκόμισαν όλα τα στοιχεία που αναφέρουμε εδώ, που συμφωνούσαν και με όσα είχαν ήδη μελετήσει στα συγγράμματα των προαναφερόμενων συγγραφέων, εν συνεχεία δε, συνέγραψαν και οι ίδιοι τα ευρήματα και συμπεράσματά τους. Κλασικά ήδη έχουν καταστεί τα έργα των πρωτοπόρων J.J. Bachofen, *Das Mutterrecht* (Μητρικό Δίκαιο) Basel, 1861, Fr. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates*, Ζυρίχη, 1884, (Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του Κράτους, ελληνική μτφ. Μαρίας Γιαταγάνα, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1984), Lewis Henry Morgan, *Ancient Society*, London, 1887, J.G. Fraser, *Totemism and Exogamy*, London, 1910 και *The Golden Bough*, London 1911, R. Briffault, *The Mothers*, London – New York, 1927, Bronislaw Malinowski, *Magic, Science and Religion*, Glencoe Illinois, 1948. Ακολούθησαν και πολλοί άλλοι στη συνέχεια, με αποτέλεσμα τον σχηματισμό πλουσιότητας βιβλιογραφίας. Στην Ελλάδα, πρώτος ασχολήθηκε με τα παραπάνω θέματα ο εθνολόγος Παναγής Λεκατσάς στα έργα του *Η Μητριαρχία και η σύγκρουσή της με την ελληνική πατριαρχία*, εκδ. Καστανιώτη, 1970, 1977, *Η καταγωγή των θεσμών, των εθίμων και των δοξασιών των Ελλήνων και άλλων λαών*, Αθήνα, 1951, επίσης ο Θανάσης Φωτιάδης στο *Γυναικοκρατία (μητριαρχία)*, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα, 1980, ο Γεώργιος Μιχαηλίδης – Νουάρος στο *Η μητριαρχία και μερικές επιβιώσεις της κατά τους ιστορικούς χρόνους*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1984, κ.ά. Υπάρχουν βέβαια και συγγραφείς-μελετητές που αμφισβητούν ή και απορρίπτουν εντελώς την ύπαρξη του μητριαρχικού συστήματος, π.χ. η Eva Cantarella στο *L' ambiguo malanno. Condizione e immagine della donna nell' antichità greca e romana*, Roma, 1981, η Eleanor Leacock στην Εισαγωγή της ελληνικής έκδοσης του Fr. Engels *Η καταγωγή της οικογένειας* (ως άνω), ο Ν. Λιανέρης στο περιοδικό «Ο Πολίτης» τεύχ. 53 σελ. 46, που θεωρούν περίπου ότι τυχαία είχε η γυναίκα μια κάπως υψηλότερη κοινωνική θέση σε κάποιο χρονικό διάστημα, οι απόψεις όμως αυτές παραβλέπουν, εκτός από το πλήθος των παγκόσμιων τεκμηρίων που παραθέτουν οι ως άνω αλλά και πολλοί άλλοι ανθρωπολόγοι, εθνολόγοι και αρχαιολόγοι, και τα πλείστα αρχαιολογικά ευρήματα τόσο στην Ελλάδα και στη λεκάνη της Μεσογείου, όσο και σε πολλές άλλες χώρες.

παιδιών της), που τους παρείχε την προστασία του και ένα μέρος των μέσων διαβίωσής τους.

Σε κάποιο χρονικό σημείο –εικάζεται κατά τη διάρκεια της Μεσολιθικής Περιόδου (9000 έως 6000 π.Χ.)–, πραγματοποιήθηκε μια σημαντικότατη εξέλιξη: ο άνθρωπος άρχισε να αλλάζει τον τρόπο διαβίωσής του εγκαταλείποντας τη μέχρι τότε νομαδική κυνηγετική και καρποσυλλεκτική ζωή του, να εγκαθίσταται για πρώτη φορά σε μόνιμους οικισμούς και να ασκεί επιπροσθέτως με το κυνήγι και την καρποσυλλογή –που ασκούνταν και από τα δύο φύλα–, και νέους τρόπους εξεύρεσης τροφής, ως εξελίξεις των προηγούμενων, τη γεωργία και την κτηνοτροφία, εξημερώνοντας ζώα που μπορούσαν να του φανούν χρήσιμα. Τότε ο άνθρωπος άρχισε να κατεργάζεται επιδεξιότερα τον λίθο, εξημέρωσε τον σκύλο και οργάνωσε αποτελεσματικότερα το κυνήγι και το ψάρεμα. Η γυναίκα-μητέρα ήταν η ιδιοκτήτρια του χώρου όπου κατοικούσε η οικογένειά της, όπως και των χωραφιών όπου άρχισαν να γίνονται οι πρώτες καλλιέργειες και τα οποία στη συνέχεια κληρονομούσαν οι κόρες της, η δε κτηνοτροφία φαίνεται πως ήταν κυρίως μέλημα των αντρών. Από τότε οι άνθρωποι άρχισαν να αποθησαυρίζουν και τις πρώτες εμπειρίες τους από τις νέες δραστηριότητές τους, που θα τους γίνονταν ιδιαίτερα χρήσιμες στη συνέχεια.

Η αλλαγή αυτή, όμως, εκτός από τη μόνιμη εγκατάσταση του ανθρώπου σε έναν τόπο και τη συνακόλουθη μόνιμη κατοχή γης, ευνόησε ως αναγκαία συνέπεια και τη δημιουργία ευρύτερων κοινωνικών ομάδων και πυροδότησε νέες κοινωνικές αλλαγές. Η συμπεριφορά αυτή, με άλλα λόγια, επέφερε τη νεολιθική επανάσταση, σημαντικός παράγοντας εμφάνισης της οποίας ήταν επίσης η έντονη κλιματική αλλαγή στο τέλος της εποχής των παγετώνων. Παράλληλα, όμως, με τη μόνιμη εγκατάσταση και τη γαιοκτησία, οι άνθρωποι απέκτησαν επίσης τη δυνατότητα και την εμπειρία της αποθήκευσης τροφής και ανταλλαγής του πλεονάσματός τους με άλλα χρήσιμα γι' αυτούς πράγματα, εμφανίστηκαν δηλαδή δειλά οι απαρχές του εμπορίου. Οι δύο νέοι αυτοί παράγοντες οδήγησαν επίσης σε δημογραφική αύξηση και αργότερα στο χτίσιμο των πρώτων «πολισμάτων» (πόλεων).

Μέχρι τότε, η κεντρική θέση της γυναίκας στη μητριαρχική κοινωνία στηριζόταν στο κύρος της ως μητέρας και στην ουσιαστική συμβολή της, ως καλλιεργήτριας και γεωργού, στη διατροφή της οικογένειας. Στο με-ταξύ, όμως, είχε βελτιωθεί και η θέση του άντρα, αφότου, πέρα από την εργασία και προσφορά του στην κατά τα άνω εξασφάλιση της διατροφής της ομάδας, έγινε γνωστός και ο ρόλος του στην αναπαραγωγή του είδους, με το να αντιληφθεί και να κατανοήσει τη συμβολή του στη γονιμοποίηση της γυναίκας και τη γέννηση παιδιών που θα πρόσφεραν νέα εργατικά χέρια και θα συνέχιζαν την ύπαρξη της οικογένειας και του γένους τους. Πιο συγκεκριμένα, η θέση του άντρα ενισχύθηκε ιδίως μετά την εφεύρεση του αρότρου και τη συνακόλουθη αύξηση της παραγωγής του χωραφιού,

που σταδιακά έφερε και τη γη στη δική του ιδιοκτησία, με αντίστοιχη συρρίκνωση της παραγωγικότητας και κατ' ακολουθία της κοινωνικής θέσης της γυναίκας. Αυτό είχε ως συνέπεια αρχικά να εξισωθεί με τη γυναίκα και σταδιακά να την υποσκελίσει. Τότε πρέπει να εμφανίστηκε για πρώτη φορά και ο θεσμός του μονογαμικού γάμου (σε αντίθεση με τον προηγούμενο ομαδικό) και της συζυγικής πίστης, που θεωρητικά ίσχυε και για τους δύο συζύγους, στην πράξη όμως μόνο για τη γυναίκα, από την ανάγκη του άντρα, με τη νέα του ιδιότητα του ιδιοκτήτη ή κατόχου γης και ζώων, να γνωρίζει με ασφάλεια ποια παιδιά ήταν δικά του, ώστε να αφήσει σε αυτά την περιουσία του μετά τον θάνατό του και όχι στα παιδιά που η γυναίκα του τυχόν γέννησε από άλλον άντρα.

Η βασιλεία

Με την αύξηση του πληθυσμού της φυλής και την επέκταση του οικισμού της, για να επιζήσει και να προοδεύσει η νέα, πολυπληθέστερη, κοινωνική ομάδα, έγινε αντιληπτό ότι χρειαζόταν συνθετότερη οργάνωση, μέσα στην οποία διαμορφώθηκε και η κοινωνική ιεραρχία. Προέκυψε δηλαδή ανάγκη συνθετότερης οργάνωσης της εξουσίας και σύσταση νέων θεσμών και κανόνων διακυβέρνησης του οικισμού και των τόπων που του ανήκαν, οπότε διαμορφώνεται το πρώτο, φυλετικό, «κράτος» και θεσπίζονται οι πρώτοι κανόνες δικαίου. Τότε κάνει την εμφάνισή του το χρονολογικά πρώτο πολίτευμα, η βασιλεία, όταν η φύλαρχος μετατρέπεται σε βασίλισσα, που ασκεί την πλήρη εξουσία αρχικά μόνη της και αργότερα (εικάζεται περί το 2000 π.Χ.), μαζί με τον σύζυγό της, που δρα ως αντιπρόσωπος και εντολοδόχος της. Διάδοχός τους ήταν η μεγαλύτερη κόρη του ζευγαριού, ο θρόνος δηλαδή μεταβιβαζόταν από μητέρα σε κόρη⁷.

7 Οι εθνολόγοι και οι ανθρωπολόγοι έχουν διαπιστώσει πληθώρα τέτοιων παραδειγμάτων παγκοσμίως. Καθόσον αφορά στον ελληνικό χώρο, τούτο προκύπτει, μεταξύ άλλων περιπτώσεων, ιδίως από το σύστημα της βασιλικής διακυβέρνησης τόσο στη μινωική Κρήτη όσο και στις Μυκήνες, αλλά και από την περιγραφή από τον Όμηρο, στην *Οδύσσεια*, του βασιλείου των Φαιάκων. Κατ' αρχήν παρουσιάζει τη Ναυσικά να στέλνει τον ναυαγό Οδυσσέα (ζ' 304-315) στη *μητέρα* της Αρήτη, την οποία ο Όμηρος επαινεί ως ενάρετη, έξυπνη και δίκαιη βασίλισσα, που έλυne τις διαφορές [ακόμα και] μεταξύ αντρών (η' 69-74) για να ζητήσει φιλοξενία, *αν δε, εκείνη είναι φιλόφρονη απέναντί του, υπάρχει ελπίδα να ξαναδεί την πατρίδα του*. Ο Οδυσσέας πράγματι απευθύνεται στη βασίλισσα (η' 142-152), και ο βασιλιάς Αλκίνοος, ύστερα από παραίνεση του γεροντότερου συμβούλου του (ή μήπως της βασίλισσας; η' 167-170) αποδέχεται το αίτημά του εξ ονόματος και για λογαριασμό της. Αργότερα (η' 311-314) εκφράζει την επιθυμία να μείνει ο Οδυσσέας στο νησί τους, να παντρευτεί τη διάδοχο Ναυσικά (από τους πέντε αδελφούς της, οι τρεις ανύπαντροι αναφέρονται απλώς ως οι πιο διακεκριμένοι αθλητές του τόπου τους ενώ οι δύο παντρεμένοι έχουν αποχωρήσει από το παλάτι, προφανώς στα σπίτια των γυναικών τους, θ' 119-130) και μετά να βασιλέψει μαζί της εκεί, ο Οδυσσέας όμως αντιπαρέχεται σιωπηλά αυτή την πρόταση. Επ' ευκαιρία, να προσθέσουμε και ότι ο γιος του Τηλέμαχος δεν είναι ο διάδοχος του βασιλείου της Ιθάκης, αφού οι μνηστήρες της Πηνελόπης, καθέννας φυσικά για δικό του λογαριασμό, αποβλέπουν στον θρόνο της μέσω του γάμου τους με τη βασίλισσα, η οποία δεν τους διώχνει, όχι

Σε προχωρημένα στάδια της φυλετικής κοινωνίας, συναντάμε άντρες στους ρόλους αφενός του μάγου της φυλής, που στην πραγματικότητα οικειοποιείται ιερατικές λειτουργίες της βασίλισσας, αφού αυτή ήταν επίσης και η αρχιέρεια της Μεγάλης Θεάς ή Μητέρας Θεάς, που λατρευόταν από τις τότε κοινωνίες –στη μινωική Κρήτη ήταν γνωστή ως Πότνια Θηρών–, και αφετέρου του στρατιωτικού αρχηγού. Ταυτόχρονα, την ίδια εποχή φαίνεται ότι η βασίλισσα αρχίζει να μεταφέρει την άσκηση ορισμένων λειτουργιών του αξιώματός της στον μεγαλύτερο αδελφό της, που δρα ως εκπρόσωπος και «πληρεξούσιός της», η μεταφορά δε αυτή παγιώνεται με τον καιρό, έμμεσα, διά της βασίλισσας, από τον αδελφό της μητέρας στον αδελφό της κόρης. Τέτοια παραδείγματα είχαν επισημανθεί ήδη από την αρχαιότητα στην Αιθιοπία και στην Αίγυπτο, ενώ στον ελληνικό χώρο συναντάμε, μεταξύ άλλων, τις περιπτώσεις αφενός του Αργείου Ευρυσθέα, που όταν σκοτώθηκε ενώ κυνηγούσε τα παιδιά του Ηρακλή, η βασιλεία των Μυκηνών πέρασε στον αδελφό της μητέρας του, Ατρέα, αφετέρου των Λαβδακιδών στη Θήβα, όπου μετά τον θάνατο της Ιοκάστης στον θρόνο ανέβηκε ο αδελφός της Κρέοντας.

Ο τύπος αυτός της έμμεσης διαδοχής ήταν μεταβατικός, αφού οι άντρες, που η θέση τους άρχισε ήδη να ισχυροποιείται και με τον καιρό επιθυμούσαν η διαδοχή τόσο του θρόνου όσο και της περιουσίας τους να περιέρχεται στους δικούς τους γιους και όχι στα ανήψια τους, επινόησαν μέσα στους βασιλικούς οίκους τον θεσμό της αδελφογαμίας, δηλαδή τον γάμο μεταξύ ομομήτριων⁸ αδελφών, που μέχρι τότε απαγορευόταν, θεωρούμενος ως ένα από τα ειδεχθέστερα εγκλήματα (όπως επίσης και ο φόνος της μητέρας). Με τη νομιμοποίηση και τον περιορισμό της μεθόδου αυτής μόνο μέσα στα βασιλικά γέννη⁹ ενισχύθηκε η θέση του βασιλιά, χωρίς να θιγούν οι αρχές της μητριαρχίας που επικρατούσαν ακόμη, και εξασφαλίστηκε επίσης το πέραςμα της βασιλείας στα παιδιά του, αφού ήταν τα παιδιά της αδελφής του¹⁰.

λόγω αδυναμίας αλλά για να μην παραβιάσει τον ιερό νόμο της φιλοξενίας, δεδομένου ότι αυτοί είχαν φέρει στο παλάτι και πλούσια δώρα, υπόσχεται δε αρχικά ότι θα διαλέξει έναν από αυτούς για σύζυγο μόνο όταν μάθει με ασφάλεια ότι πράγματι πέθανε ο Οδυσσέας. Ο Τηλέμαχος, σε μια προσπάθειά του να τους διώξει ο ίδιος, συγκάλεσε συμβούλιο των ευγενών της Ιθάκης, αλλά απέτυχε στον σκοπό του επειδή η απαίτηση των μνηστήρων κρίθηκε νόμιμη από αυτό (θέμα της ραψωδίας β').

8 Η απαγόρευση αυτή περιοριζόταν μόνο στους ομομήτριους αδελφούς, επειδή ο δεσμός τους θεωρούταν ισχυρότερος, όχι όμως και στους ομοπάτριους, των οποίων ο γάμος ήταν θεμιτός, επειδή η συγγενεία τους θεωρούταν ασθενέστερη. Η ιδέα αυτή εξακολουθούσε να υπάρχει και στην κλασική εποχή, στο δε Αττικό Δίκαιο ο γάμος μεταξύ ετεροθαλών ομοπατρικών αδελφών επιτρεπόταν ελεύθερα (Δημοσθένης: *Προς Ευβουλίδη* 20, Πλούταρχος: *Θεμιστοκλής*).

9 Για τους ανθρώπους του λαού –πλούσιους και φτωχούς– ο γάμος μεταξύ ομομήτριων αδελφών εξακολουθούσε να αποτελεί έγκλημα και να απαγορεύεται.

10 Από τις αρχαίες πηγές πληροφορούμαστε ότι το σύστημα της αδελφογαμίας απαντάται σχεδόν σε όλους τους τότε γνωστούς ανατολικούς λαούς (Ασσύριους, Βαβυλώνιους, Πέρσες, Εβραίους), αλλά και στον ελληνικό χώρο. Ο Όμηρος (*Οδύσσεια* η' 53-56) αναφέρει ότι η βασίλισσα των Φαιάκων Αρήτη ήταν αμφιθαλής αδελφή του βασιλιά Αλκίνοου, λίγο πιο κάτω όμως (η' 64-68) την εμφανίζει ως ανεψιά

Από κάποιο χρονικό σημείο, που δεν μπορεί ακόμη να προσδιοριστεί, η αδελφογαμία συντέλεσε στη σταδιακή μεταβίβαση εξουσιών και στον μη αδελφό σύζυγο της βασίλισσας (συνήθως κάποιον εραστή της που επιλεγόταν προς τούτο), ο οποίος προηγουμένως δεν είχε καμία πολιτική δικαιοδοσία, εφεξής όμως αρχίζει να αναδεικνύεται σε βασιλιά¹¹. Τούτο συμβαίνει κυρίως με την εισβολή νομαδικών πατριαρχικών φύλων¹² σε τόπους όπου επικρατεί το μητριαρχικό σύστημα. Στον ελληνικό χώρο έγινε με την κάθοδο και εισβολή των Αχαιών και την επιμιξία τους με τους μητριαρχικούς Πρωτοέλληνες-Πελασγούς, έχοντας ως στόχο οι μεν εισβολείς να νομιμοποιηθούν και να αποκτήσουν κύρος διαμέσου των ντόπιων ιερών βασιλειών, οι δε ντόπιοι, αφού αναγκάστηκαν να τους δεχτούν, κάποια στερέωσή τους με ικανούς στρατιωτικούς αρχηγούς, αφού τους είχαν ανάγκη για την αντιμετώπιση των επιδρομών των νομαδικών λαών, που είχαν ήδη μονιμοποιήσει τον θεσμό του πολεμικού αρχηγού τους. Συνέπεια τούτου ήταν να αναγκαστούν οι μητριαρχικοί λαοί να αναπτύξουν και αυτοί πολεμική δραστηριότητα ή να μετακινηθούν και να γίνουν επίσης πολεμικοί.

Γενικά, ο αρχηγός του φύλου έπρεπε να διαθέτει αφενός σωματική αλκή και ανδρεία ώστε να μπορεί να αντιμετωπίζει ισάξιους αντιπάλους στο πεδίο της μάχης, αφετέρου ηγετικές ικανότητες, ορθή κρίση, ευγλωττία, πείρα, και να έχει επίσης την εύνοια και προστασία των θεών, εφόσον από την αξία του εξαρτιόταν και η δύναμη της επικράτειάς του.

Για αυτό, μαζί με τις βασιλικές, μεταβιβάζονταν στον βασιλιά και ιερατικές λειτουργίες που συνίσταντο κυρίως σε προσφορά θυσιών προς τους θεούς για να αποκτήσουν την εύνοιά τους ή/και για να τους ευχαριστήσουν. Αυτές τις λειτουργίες, όπως προείπαμε, μέχρι τότε ασκούσε η βασίλισσα, που ενσάρκωνε επίσης και τη Μεγάλη Θεά, μόνη ως αρχιέρεια, ή και με άλλες γυναίκες βοηθούς της ως ιέρειες, βρίσκονταν δε σε στενή σχέση και με τη σεληνιακή θεότητα, με αντίστοιχη ύπαρξη και σεληνιακού ημερολογίου. Όταν αρχίζει να τις ασκεί και ο άντρας, μιμείται τις πράξεις της βασίλισσας και χρησιμοποιεί επίσης τα ιερατικά ενδύματα, σκεύη και σύμβολά της (μακριά ρούχα, στεφάνι ή στέμμα κ.λπ.), όλα αυτά δε οδήγησαν πολλές

του. Ειδικότερα στην Αίγυπτο το σύστημα αυτό διατηρήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της φαραωνικής βασιλείας, το εφάρμοσαν επίσης και οι Πτολεμαίοι, τερματίστηκε δε με τον θάνατο της τελευταίας βασίλισσάς τους Κλεοπάτρας Ζ' το 31 π.Χ. οπότε η Αίγυπτος έγινε ρωμαϊκή επαρχία. Επίσης είχε περάσει και στα ελληνιστικά βασίλεια των Σελευκιδών και Αρσακιδών, ως συνέχεια της πρακτικής της περσικής βασιλείας. Ως προς τους Εβραίους, από την Π.Δ. (Γένεση Κ' 12-13) πληροφορούμαστε ότι η Σάρα ήταν ετεροθαλής ομοπάτρια αδελφή του Αβραάμ, και ότι συνεπώς αυτός νόμιμα την παντρεύτηκε.

11 Η λέξη «βασιλεύς» είναι προελληνική και αρχικά σήμαινε «τοπάρχης».

12 Τα φύλα ήταν σύνολα που απαρτίζονταν από συγγενικές φυλές και συγκροτούσαν ανώτερη της φυλής κοινωνική ομάδα, τα μέλη της οποίας διαίρουσαν περαιτέρω και σε φρατρίες (αδελφότητες). Επίσης και με την πολιτική ένωση δύο ή περισσότερων φύλων μπορούσε να σχηματιστεί ένα νέο φύλο. Το φύλο συγκροτούνταν και λειτουργούσε ως ένα είδος «κράτους» ακόμη και αν δεν είχε μόνιμη εγκατάσταση ζώντας νομαδικά. Στον Όμηρο η λέξη «φύλο» είναι συνώνυμη με τη λέξη «γένος». Στην αρχαία Ελλάδα φύλα αποτελούσαν οι γνωστές ομάδες Αχαιοί, Ίωνες, Δωριείς, Αιτωλοί, Μακεδόνες κ.ά.

φυλές – έθνη με τον καιρό στην ιδέα της *θεικότητας των βασιλιάδων*, που άρχισαν βαθμηδόν να τιμώνται και ως θεοί, είτε εν ζωή είτε μετά τον θάνατό τους¹³. Χαρακτηριστικά, στην Αίγυπτο ο φαράώ εν ζωή ταυτιζόταν με τον θεό Ώρο, που βασίλευε στους ζωντανούς, μετά τον θάνατό του δε, με τον θεό Όσιρι, βασιλιά των νεκρών, ενώ ορισμένοι Σουμέριοι βασιλιάδες αποθεώνονταν σε μια τελετή Ιερού Γάμου τους με τη θεά Ινάννα.

Η τελετουργία αυτή αποτελούσε μέρος των γιορτών που γίνονταν με την έναρξη του νέου έτους, και περιλάμβαναν επίσης γιορτές «θείου δράματος» – ανανέωσης της φύσης– όπου τον ρόλο του «Θνήσκοντος Θεού» που ανασταίνεται και επιστρέφει, κρατούσε ο ίδιος ο βασιλιάς, που ανανέωνε επίσης τη βασιλεία του με επανάληψη των τελετών της στέφης του¹⁴.

Παράλληλα, όμως, με αυτές τις εξελίξεις εμφανίζεται και το έθιμο της *βασιλοκτονίας*, ύστερα από σύντομη θητεία – αρχικά ένα μήνα και αργότερα μέχρι και 12 χρόνια– του βασιλιά στην εξουσία. Είναι έθιμο πανάρχαιο, μαρτυρείται από πολλές αρχαίες πηγές, αλλά και στο 19ο αιώνα από τις έρευνες των εθνολόγων-ανθρωπολόγων σε πολλούς ιθαγενείς λαούς και φυλές παγκοσμίως¹⁵. Αυτό γινόταν για την ανανέωση της βασιλείας, ιδιαίτερα αν ο βασιλιάς έδειχνε ανεπάρκεια ή αδυναμία άσκησης των καθηκόντων του, όταν άρχιζε να γερνάει, αν αρρώσταινε σοβαρά, αν τραυματιζόταν στον πόλεμο ή αν συνέβαιναν καταστροφές. Τότε ο λαός συμπεραινει ότι ή ο βασιλιάς είχε χάσει τη μαγική δύναμή του, ή είχε προκαλέσει την οργή των θεών με κάποια πράξη ασέβειας. Συνακόλουθα, στην πρώτη περίπτωση ήταν άχρηστος, στη δεύτερη επικίνδυνος, οπότε η θανάτωσή του γινόταν αναπόφευκτη. Τον σκότωνε συνήθως κάποιος από τους συγγενείς του ή τους φρουρούς του, αυτός δε που τον σκότωνε τον διαδεχόταν στον θρόνο αφού πρώτα παντρευόταν τη

13 Ενδεικτικά παραδείγματα στους φαράώ της Αιγύπτου, στους βασιλιάδες της Βαβυλώνας, διάφορων φυλών της Ινδίας, της Μαλαισίας, της Αφρικής, αλλά και στους προκολομβιανούς πληθυσμούς της αμερικανικής ηπείρου, όπως τους αυτόχθονες Μεξικανούς, τους Ίνκας του Περού κ.λπ. Στους Έλληνες, οι βασιλιάδες κατά κανόνα δεν θεωρήθηκαν ως φορείς θείας δύναμης, αν και κάποιοι απόηχοι αυτής της ιδέας αναφέρονται για ορισμένα προϊστορικά βασίλεια στον ελληνικό χώρο, γρήγορα όμως εξοβελίστηκαν με την άνοδο της αριστοκρατίας και στη συνέχεια με την εμφάνιση και ανάπτυξη της δημοκρατίας. Αναζωπυρώθηκαν όμως μετά την απαίτηση του Μ. Αλέξανδρου να λατρεύεται ως... θεός, ιδέα που πέρασε και στους διαδόχους του κατά την ελληνιστική και εν συνεχεία κατά τη ρωμαϊκή εποχή, με την εγκαθίδρυση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, οπότε οι αυτοκράτορες την αποδέχτηκαν και τη μιμήθηκαν με ιδιαίτερη ένταση, έχοντας ως υπόβαθρο και την παλιά όμοια πρακτική των Ετρούσκων βασιλιάδων.

14 Κατάλοιπα στον ελληνικό χώρο τέτοιων γιορτών ανανέωσης της βασιλείας ήταν: στη Σπάρτη ο μηνιαίος όρκος των δύο βασιλιάδων της ότι θα βασιλεύουν σύμφωνα με τους νόμους, και στην Αθήνα ο ετήσιος Ιερός Γάμος της συζύγου του άρχοντα-βασιλιά (της «βασιλίννας») με τον θεό Διόνυσσο, –επίσης «Θνήσκων Θεός» (Ζαγρέας) – τον ρόλο του οποίου κρατούσε ο ίδιος ο σύζυγός της, άρχοντας-βασιλιάς.

15 Βλ. αντί πολλών, Robert Graves, *The Greek Myths (Οι ελληνικοί Μύθοι*, μτφρ. Λ. Ζενάκου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998), J. G. Fraser, *The Golden Bough*, 3η έκδ. London 1911.

βασιλίσα¹⁶. Πιστευόταν μάλιστα ότι το θεϊκό πνεύμα του παλιού βασιλιά, ενόσω παρέμενε ακμαίο και άθικτο, περνούσε στον επόμενο φορέα του, τον νέο βασιλιά, και για τον λόγο αυτό περιοριζόταν η βασιλεία του σε σύντομο χρονικό διάστημα, ώστε να διατηρείται η ζωντάνια του πνεύματός του.

Αν ο φόνος του βασιλιά γινόταν σε μονομαχία, αλλά τύχαινε να νικήσει αυτός τον αντίπαλό του, διατηρούσε τη βασιλεία για ίσο επιπλέον χρονικό διάστημα. Με την πάροδο του χρόνου όμως, ιδιαίτερα αν η βασίλισσα συνέβαινε να έχει αγαπήσει τον σύζυγό της και να μην επιθυμεί τον θάνατό του, στις τελετές ανανέωσης της βασιλείας δεν σκοτωνόταν πια ο βασιλιάς, αλλά στη θέση του, ως υποκατάστατος, κάποιος συγγενής του, φρουρός του, απλός υπήκοος ή και δούλος του. Όταν ενισχύθηκε περαιτέρω η θέση των βασιλιάδων και ισχυροποιήθηκαν, μερικοί από αυτούς τερμάτισαν βίαια αυτό το έθιμο, ενώ στις περισσότερες περιπτώσεις, η ανανέωση της βασιλείας γινόταν στο πρόσωπο του ίδιου του φορέα της με περιοδική επανάληψη των τελετών της ανάρρησης και στέφης του¹⁷ αλλά και με τις τελετές του «Θείου Δράματος», όπως προαναφέραμε.

Η βασιλεία στο ξεκίνημά της έχει μαγικο-θρησκευτικά χαρακτηριστικά. Καθήκον της βασίλισσας και του μάγου της φυλής (σαμάνου) ήταν να προστατεύουν την κοινότητα, αφενός εξασφαλίζοντας την τροφή και διαβίωσή της, πράγμα που μπορούσε να επιτευχθεί με τους προαναφερόμενους τρόπους, αλλά από την έναρξη των γεωργικών χρόνων και με την εξασφάλιση της βροχής που θα ποτίσει τα καλλιεργούμενα εδάφη για την ανάπτυξη των καλλιεργειών, αφετέρου με την αποτροπή ή και καταπολέμηση των επιδημιών, σιτοδείας και άλλων καταστροφών. Η πρώιμη, επομένως, βασιλεία από μητρικό γένος αναδεικνύεται από αυτές τις παραμέτρους και συντελείται μέσα σε ειρηνικές κοινότητες μόνιμα εγκατεστημένων σ' έναν τόπο λαών που περνούν άμεσα από το στάδιο της καρποσυλλογής και του κυνηγιού στο γεωργικό στάδιο, συνεχίζοντας έτσι τη σύνθεση αλλά και την παράδοση της μητριαρχικής κοινωνίας. Η διακυβέρνηση γίνεται μέσα σε πνεύμα ισότητας, που απορρέει από την αγάπη της μητέρας για όλα τα παιδιά της και την ίση μεταχείρισή τους, και άρα συνεργασίας όλων των μελών της κοινότητας, και των δύο φύλων.

16 Σχετικός και ο μύθος του Οιδίποδα, παρά το γεγονός ότι στις ομώνυμες τραγωδίες του Σοφοκλή ο φόνος του πατέρα του και ο γάμος του με τη μητέρα του έγιναν εν αγνοία του και παρά τη θέλησή του. Άλλωστε, ακριβώς για να αποφύγει αυτές τις πρακτικές έφυγε, μετά από τον σχετικό χρησμό του Μαντείου των Δελφών, από τη νομιζόμενη πατρίδα του, το Άργος, και τους θετούς γονείς του, που τους θεωρούσε πραγματικούς.

17 Βλ. και ανωτέρω, σημ. 10.